

Filosofijos idėjų istorija Lietuvoje

GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuvos filosofijos istorijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: kabelkag@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama formistinei aiškinimo strategijai priskiriama filosofijos idėjų istorija Lietuvoje. Teigiama, jog Antano Andrijausko tyrimų metodologinė struktūra atitinka standartinius idėjų istorijos principus: tyrimo medžiaga dėstoma pagal atskiras asmenybes, pateikiama kiekvienos epochos, kultūrinės tradicijos svarbiausių atitinkamos srities mąstytojų kūrybos visuma. Iš jos išskiriamos tyrėjui rūpimos idėjos bei atskleidžiamas jų funkcionavimas minėtos visumos kontekste. Idėjų istorijoje idėjomis gali būti įvairūs objektai. Nagrinėjamoju atveju idėją galima traktuoti kaip „sąvokos“ atitikmenį. Gintauto Mažeikio darbai priskirtini *statinei* idėjų istorijai. Joje daugiausia dėmesio skiriama idėjų išsidėstymui sinchroniniame istorijos segmente; eliminuojamas istorinės kaitos momentas. Istorinio lauko struktūravimo požiūriu šis tyrimas yra tipiškas formistinio aiškinimo pavyzdys: tyrimo objekto įvardijimas „totaliu transcendentiniu *kitu*“ išreiškia formizmo skaidomąsias operacijas.

Raktažodžiai: formistinis aiškinimas, idėjų istorija, Lietuvos filosofijos istoriografija, statinis ir dinaminis aspektas

ĮVADAS

Idėjų istorijos tyrimai Lietuvos filosofijos istoriografijoje atsirado palyginti neseniai – praėjusio amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje. Idėjų istorija yra vienas naujausių filosofijos istorijos interpretavimo būdų Lietuvoje, nors Vakaruose egzistuoja pakankamai solidi šios prieigos taikymo tradicija. Šiame straipsnyje tęsime pradėtą Lietuvos filosofijos istoriografijos metodų tyrimą (Kabelka 2006; 2009; 2010 ir kt.) ir analizuosime idėjų istorijos taikymo atvejus minėtoje disciplinoje. Ši istorijos įprasminimo būdą metateoriniu požiūriu interpretuosime remdamiesi Haydeno White'o istorinio aiškinimo būdų samprata (apie H. White'o istorinio aiškinimo tipologiją ir jos taikymo interpretuojant filosofijos istoriografiją galimybes žr.: Kabelka 2010: 20–23). Idėjų istoriją traktuosime kaip formistinio aiškinimo atvejį. Straipsnyje trumpai apibūdinama H. White'o formistinio aiškinimo koncepcija, apžvelgiamos idėjų istorijos sampratos, išskiriami svarbiausi jų bruožai. Remiantis šiomis koncepcijomis identifikuojami Lietuvoje plėtojami filosofinės idėjų istorijos tyrimai, eksplikuojama jų metodologinė struktūra: analizuojama, kaip idėjų istorikai traktuoja filosofinę idėją, kaip paskleidžia ją istoriniame lauke, kokius formuoja idėjos conceptualius pagrindus ir kokius konstruoja idėjų raidos modelius. Kai kurie idėjų istorijos aiškinamieji veiksmai palyginami su kitais filosofijos istorijos rašymo būdais. Šio metodo taikymas Lietuvoje nagrinėjamas pirmą kartą.

FORMISTINĖ AIŠKINIMO STRATEGIJA

Formistinis aiškinimas siekia nustatyti unikalias istorinį lauką užpildžiusių objektų savybes (White 2003: 17). Įgyvendinant šį tikslą siekiama identifikuoti, išskirti aiškinimo objektą iš istorinio (teorinio) konteksto pabrėžiant jo savybes. Dėl to aiškinimo struktūroje svarbiausią

vietą užima aiškinamojo objekto imanentinės savybės, vidinė jo analizė, o istoriniai tyrimo aspektai (teorijų raida, teorijos sukūrimo istorinės aplinkybės ir pan.) atsiduria antrame plane arba apskritai eliminuojami. Dėl formistinio aiškinimo menkos apibendrinamosios, atskirus elementus į rišlią visumą susiejančios galios šiuo aiškinimu grindžiami metodai yra labiau interpretaciniai nei istoriniai, t. y. labiau pabrėžia teorinių prasmų analizės, filosofinės interpretacijos, jos laisvės svarbą nei istorinio vaizdinio konstravimą, istorinio lauko struktūravimą (tai yra esminis filosofijos istoriografijos uždavinys).

Filosofijos istorijos tekstams aiškinti taikomą formistinę strategiją kebliausia įsprausti į tam tikrus rėmus, t. y. surasti joje taikomas metodologines koncepcijas ar kokias nors tyrimo taisykles apskritai; galiausiai nėra griežtų kriterijų, kuriais remiantis būtų galima šios strategijos aiškinimą kuriančius veikalus priskirti filosofijos istoriografijai.

Dėl šių priežasčių tokio pobūdžio tyrimai balansuoja tarp filosofinių istorinių ir grynai filosofinių interpretacijų. Dėl polinkio aiškinimo objektą analizuoti „iš vidaus“, nagrinėti jo savitas savybes formistinėje aiškinimo strategijoje dažnai netgi netaikomi konkretūs metodai, bet linkstama į laisvas interpretacijas. Nepaisant to, šios aiškinimo strategijos ribose galima identifikuoti funkcionuojančias tyrimo taisykles, kurias savo ruožtu galima priskirti kažkokiai filosofijos istoriografijos metodologijai: formistinio aiškinimo atvejai tyrimų praktikoje dažniausiai neegzistuoja grynu pavidalu (savojo objekto absoliučiai neatskiria nuo jo konteksto), naudojamos ir kitos istorinei analizei artimesnės aiškinimo priemonės. Šios priemonės neišvengiamos, nes formistiškai aiškinamas objektas priklauso filosofijos istorijai, vadinasi, daugiau ar mažiau turi būti traktuojamas kaip istorinis fenomenas.

Chronologijos požiūriu formizmas Lietuvoje yra jauniausia filosofijos istorijos aiškinimo forma. Dėl minėtų formizmo savybių jam plėtoti reikalinga tyrimams palanki, tolerantiška, įvairias perspektyvas palaikanti akademinė terpė. Tokios sąlygos Lietuvoje atsirado atkūrus nepriklausomybę, todėl šis istorinis įvykis laikytinas formizmo įsitvirtinimo mūsų šalyje filosofijos istoriografijoje ir intensyvios plėtros pradžia.

Formistiniu aiškinimu pagrįstas filosofijos istoriografijos metodologijas galima klasifikuoti pagal tai, kaip jos išdėsto savo tyrimo objektus „istorinėje erdvėje“ ir kokiais tarpusavio ryšiais juos susieja. Galimos bent keturios formistinės pozicijos: 1) nuo konteksto visiškai izoliuoto objekto aiškinimas, imanentinė analizė, siekianti atskleisti nagrinėjamos teorijos vidinę logiką, įvairias prasmes, subjektyvius jų supratimo ar sukūrimo niuansus ir pan.; 2) horizontalioje istorinėje plokštumoje (synchroniniame segmente) išdėstytų objektų, traktuojamų kaip savarankiški aiškinimo elementai, o ne kaip visumos sudedamosios dalys, analizė; 3) diachroniškai išdėstytų individualizuotų objektų aiškinimas, susiejant juos tam tikrais ryšiais pagal tų objektų vidinę specifiką; 4) dviejų ar daugiau objektų, priklausančių skirtingoms, viena nuo kitos nepriklausomoms teorinėms tradicijoms, tarpusavio ryšių nustatymas ieškant juose bendrų savybių.

Pirmoji pozicija mažiausiai metodologiška, joje kebliausia eksplikuoti apibrėžtas tyrimo taisykles. Ji dažniausiai plėtojama dviem kryptimis: kaip teorinės sistemos sudedamųjų elementų loginių prasminių ryšių analizė arba kaip subjektyvių teorijos atsiradimo veiksmų psichologizuota interpretacija. Abiem atvejais aiškinimo objektas atskiriamas nuo istorinės visumos, ši pozicija mažiausiai istoriška. Lietuvos filosofijos istoriografijoje esama nemažai vidinių analitinių tyrimų pavyzdžių, nepagrįstų jokiais konkrečiomis metodologinėmis taisyklėmis. Antroji formistinė pozicija, nagrinėjanti individualizuotų objektų grupę, priversta labiau atsižvelgti į tų objektų funkcionavimo kontekstą. Lietuvoje jai atstovauja Gintauto Mažeikio postmoderniai antimetodiškas idėjų istorijos variantas, nors taip struktūruotas isto-

rinis laukas gali būti tiriamas ir įvairiais kitais metodais. Trečioji pozicija apima ir istorinės kaitos aspektą (nagrinėja pasirinktų objektų teorinę tapatybę skirtingais istoriniais laikotarpiais), todėl yra pats istoriškiausias formistinio aiškinimo variantas. Jam priskirtina idėjų raidą nagrinėjanti istorija, kurią Lietuvoje išsamiausiai plėtoja Antanas Andrijauskas. Ketvirtąjį metodologinį karkasą sudaro komparatyvistinė metodologija, kurią filosofijos istoriografijos srityje Lietuvoje daugiausiai taiko filosofijos istorikai orientalistai. Toliau panagrinėsime vieną formistiniam aiškinimui priklausančią metodologiją – idėjų istoriją – ir skirtingus jos variantus, randamus Lietuvos filosofijos istorijos tyrimuose.

IDĖJŲ ISTORIJS SAMPRATA

Idėjų istorija apima platesnį tyrimų lauką nei filosofijos istorija – idėjos gali priklausyti įvairiausioms pažinimo ir kūrybinės veiklos sritims, turėti skirtingą teorinį statusą. Straipsnyje aptarsime filosofinių idėjų istoriją – idėjų istorijos metodologiją pagrįstą filosofijos istorijos rašymo būdą. Eksplicuoti ji filosofijos istoriografijos tyrimuose keblu dėl tos priežasties, jog nėra vienareikšmiškai suformuluotos idėjų istorijos koncepcijos – atskiri teoretikai yra pateikę jos bendro pobūdžio metmenis (Lovejoy 1953; Mandelbaum 1965; Skinner 1969), tačiau idėjų istorikai-praktikai dažniausiai tuos principus traktuoja ir taiko savaip. Vienas svarbesnių visuotinai pripažintų idėjų istorijos bruožų – idėjų, kaip tam tikrų vienetų („vienetinių idėjų“), kaip minties istorijos neskaidomų elementų, traktuotė. Idėjų istorikai savąjį tyrimų lauką struktūruoja formistinio aiškinimo priemonėmis – individualizuodamas aiškinamąjį objektą: „idėjų istorija turi tirti ne sistemas ar -izmus, bet jų viduje išskirti atskiras idėjas, jų sudedamuosius elementus“ (Mandelbaum 1965: 35). Idėjos-vienetai filosofijos istorijoje gali būti įvairūs: eksplicitinės arba implicitinės mąstymo prielaidos, filosofijos sąvokos, teorijos, kategorijos, kompleksiniai teoriniai dariniai ir pan. Pasirinktoji visuma (tam tikras istorinis laukas, filosofinė sistema) suskaidoma į atskirus elementus arba iš jos išskiriama tam tikrų elementų grupė ir nagrinėjamas jų savitumas. Nuo kontekstualistinės analizės (apie ją žr.: White 2003: 22–23; Kabelka 2009: 87–89) idėjų istorijos formistinis aiškinimas skiriasi tuo, kad skirtingi aiškinimo elementai traktuojami ne kaip istorinės visumos dalys, bet kaip savarankiški objektai išskiriant ir pabrėžiant jų savitumą, tapatybę: idėjų funkcionavimo kontekstas (teorinis arba istorinis) panaudojamas idėjos savitumui paaikškinti, ji neintegruojama į tą kontekstą kaip jo produktas.

Jei tiriant statišką istorinį segmentą idėjų istorijoje vyrauja skaidomieji metodologiniai veiksmai, tai pasirinkto objekto istorinę raidą nagrinėjantis idėjų istorikas, be minėtųjų, taiko ir idėjų tęstinumo principą – istorijos tiesėje išsidėstę išskirtieji vienuarūšiai aiškinimo elementai traktuojami ne kaip atsitiktiniai teorijos dariniai, bet kaip susieti istorinio perimamumo ryšiu, priklausomi nuo ankstesnėse filosofinėse teorijose ar sistemose pateiktų idėjų. Jei, pvz., problemų istorija (apie ją žr.: Kabelka 2009: 89–93) siekia pabrėžti aiškinamojo objekto naujumą, jo ir ankstesnės tradicijos skirtumus, tai idėjų istorija labiau akcentuoja tęstinumą, parodydama, kaip ta pati idėja funkcionuoja skirtingose teorinėse sistemose (ar istoriniuose kontekstuose). Esama ir radikaliau istorinę kaitą pabrėžiančių šios metodologijos variantų, kurie idėjas traktuoja ne kaip besitęsiančias, o kaip vis naujai pasireiškiančias, t. y. savarankiškai sukuriamas atskirame kontekste, neatsižvelgiant į tradiciją. Toks idėjų istorijos variantas labai artimas vadinamajai sąvokų istorijai, kuri vienos sąvokos vartojimo atvejus skirtinguose istoriniuose kontekstuose siekia aiškinti kaip savarankišką jos funkcionavimą (sąvokų istorijos principus apibrėžė Hansas-Georgas Gadameris, žr.: Gadamer 1999). Idėjų istorijos veikaluose dažniausiai neimplikuojamasi nei progresyvus,

nei regresyvus istorinės raidos vaizdiny – skirtingų istorinių segmentų idėjos netraktuojamos kaip tobulesnės ar prastesnės viena už kitą, tačiau esama aktualistinių implikacijų, kai istoriniams tekstams suprasti taikomas šiuolaikinis požiūris: nagrinėjamos idėjos tapatybė apibrėžiama remiantis šiuolaikine jos samprata ir taikant šį postulatą filosofijos istorijoje ieškoma jį atitinkančių teorinių darinių.

ESTETIKOS IR MENO FILOSOFIJOS IDĖJŲ ISTORIJA

Ryškesniausias idėjų istorijos taikymo pavyzdys Lietuvos filosofijos istoriografijoje – A. Andrijausko veikalai (Andrijauskas 1990; 1995). Juose daugiausia nagrinėjama estetikos ir meno filosofijos svarbiausių idėjų – grožio, meno, genijaus, kūrybos, estetinio suvokimo ir kt. – raida, jų funkcionavimas skirtingais istoriniais laikotarpiais įvairiose kultūrinėse tradicijose (idėjų istorijos dinaminis aspektas). Pasisakydamas prieš europocentrizmą ir pabrėždamas universalių žmogiškųjų idealų egzistavimą (Andrijauskas 1995: 13–14) tyrėjas maksimaliai išplečia giminingų idėjų išsidėstymo galimą erdvę, įtraukdamas į ją ne tik Vakarų, bet ir įvairias Rytų kultūras bei jų mąstymo tradicijas. „Estetikos ir meno filosofijos istorija šioje knygoje aiškinama kaip *istoriškai besikeičiančių fundamentalių idėjų, sąvokų ir problemų istorija*, kaip <...> idėjų gimimo, sąveikos ir sklaidos istorija. <...> Estetikos istorijai pirmiausiai rūpi pažinti estetinių idėjų ir estetiškumo formų atsiradimą, sklaidą ir istorines modifikacijas“ (Andrijauskas 1995: 16, 25). Šiais teiginiais pabrėžiamas idėjų *santykis*, o ne pavienių idėjų funkcionavimo aprašymas. Tai reiškia, kad šis formistinis aiškinimas siekia rekonstruoti pasirinktų nagrinėti idėjų „grandinę“ (Lovejoy’aus prasme) – atskirose idėjose išvelgti tęstinumo aspektą. Metodologinės eksplikacijos pratęsimas deklaruojant istorinį chronologinį, loginį ir istorinį lyginamąjį metodus. Šiais terminais išreiškiama daugiau techninė nei konceptuali tyrimo pusė – tai medžiagos struktūravimo išoriniai veiksmai, kurie neapima vidinių, probleminių aiškinimo veiksmų. A. Andrijauskas pažymi ir išorinių (socialinių, politinių, ekonominių ir pan.) veiksnių įtaką teorinės minties raidai, tačiau pabrėžia idėjų istorijos imanentiškumą (Andrijauskas 1995: 16–17) – tai reiškia, jog konstruojama ne išorinė, o vidinė teorijų istorija, t. y. daugiausia dėmesio kreipiamą į tiriamojo objekto konceptualų turinį, o ne į išorines (empirines) jo egzistavimo aplinkybes.

A. Andrijausko tyrimų metodologinė struktūra atitinka standartinius idėjų istorijos konceptualius principus. Tyrimo medžiaga dėstoma pagal atskiras asmenybes: pateikiama kiekvienos epochos, kultūrinės tradicijos svarbiausių atitinkamos srities mąstytojų kūrybos visuma, toliau iš jos išskiriamos tyrėjui rūpimos idėjos bei parodomas jų funkcionavimas minėtos visumos kontekste. „Idėjomis“ idėjų istorijoje, kaip minėta, gali būti laikomi labai įvairūs objektai; nagrinėjamoju atveju „idėja“ gali būti traktuojama kaip „sąvokos“ atitikmuo.

Idėjų istorikai konkrečią teorinę sistemą siekia išskaidyti į vadinamuosius atomus – idėjas; skaidomieji veiksmai dažniausiai užgožia minėtos sistemos, kaip visumos, funkcionavimo principus, jos, kaip savito teorinio modelio, savybes, kurios lemia tos sistemos sudedamųjų dalių (idėjų) pobūdį. A. Andrijausko veikaluose aptariamų idėjų raiškos pagrindui – konkrečiai filosofijos sistemai ar filosofo kūrybos visumai – skiriama pakankamai daug dėmesio, taikomas metodologinis principas, jog „filosofijos sistemos yra originalios ir viena nuo kitos skiriasi labiau savo modeliais nei elementais. Tai reiškia, kad svarbiausių idėjų-vienetų skaičius yra baigtinis, o filosofijos sistemos naujumą sudaro senų elementų naujas išdėstymas ir pritaikymas“ (Mandelbaum 1965: 35–36). Taigi šio idėjų istoriko darbuose suderinami du – idėjos istorinio tęstinumo ir konkretaus, savito jos pasireiškimo atvejo – metodologiniai principai: nagrinėjamoji idėja traktuojama kaip apibrėžtos, savitai sukonstruotos sistemos

elementas ir kartu – kaip plačioje istorinėje ir kultūrinėje erdvėje išsibarsčiusios, bet teorinės tapatybės nepraradusios idėjos atskira išraiška (pvz., H.-G. Gadameris pažymi, kad „tikta vieningas mąstymo pagrindas apskritai tegali leisti atskiros sąvokos funkcijai apsibrėžti savo reikšmę“; Gadamer 1999: 112).

Nustatyti atskiros idėjos vietą konkrečioje filosofinėje sistemoje norima ne dėl tos sistemos paaiškinimo, bet siekiant išsamiau suprasti nagrinėjamos idėjos savitumą. Idėjų istorija, nagrinėjanti atskiras idėjas–vienetus, negali jų aiškinti visiškai izoliuodama nuo platesnės teorinės visumos: norint suprasti šiuos aiškinimo vienetus, pasak H.-G. Gadamerio, būtina suvokti juos sukūrusio mąstymo pagrindą arba universalią filosofinę idėją savaip apmąstančią ir formuojančią filosofijos sistemą. Šis metodologinis veiksmas yra idėjos konkrečios išraiškos analizė, kuriai, kaip minėta, A. Andrijausko darbuose skiriama pakankamai vietos.

Kebčiau šiuo atveju yra dėl idėjos tęstinumo aspekto, arba šį tęstinumą užtikrinančio konceptualinio pagrindo eksplikacijos. Nėra aiškiai išreikšta, kas yra skirtingais laikotarpiais įvairių mąstytojų veikaluose pasireiškiančių skirtingų idėjų *tapatumo* pagrindas: kitaip tariant, jeigu tyrėjas skirtinguose tekstuose aptinkamas idėjas įvardija kaip grožio idėjos variantus, tai kuo remdamasis jis yra įsitikinęs, jog tai *tos pačios* idėjos išraiškos? Šis tęstinumui sąlygas sudarantis konceptualus tapatumas lieka implicitinio lygmens ir yra priimamas kaip apriorinis, savaime suprantamas postulatas. Pats tęstinumo metodologinis principas nagrinėjamu atveju yra įgyvendinamas palyginant atskirų mąstytojų idėjas tarpusavyje ir taip atskleidžiant jų panašumus ar skirtumus. Palyginimas (idėjų ryšių nustatymas) atliekamas tarp istoriškai artimų idėjų variantų, vengiama fiksuoti labai nutolusių kontekstų idėjų sąsajas, nes toks veiksmas peržengtų formistiniu aiškinimu grindžiamos idėjų istorijos ribas ir virstų kitu metodologiniu tyrimu.

Idėjų istorijoje susiduriama su idėjų tyrėjo disponuojamos konkrečios idėjos šiuolaikinės sampratos ir tiriamų istorinių kontekstų konceptualių priemonių neatitikimo problema. Filosofijos istoriografijoje ši problema traktuojama kaip interpretacinio konceptualumo ir istorinio adekvatumo suderinamumo klausimas. Kitaip tariant, filosofijos istorikai nuolat ginčijasi, kiek pagrįsti šiuolaikiniai teoriniai požiūriai vertinant praeities mąstymą, t. y. kur yra istorijos aktualinimo ribos. A. Andrijauskas šios problemos atžvilgiu užima istorinio konteksto svarbos gynėjo poziciją, pabrėždamas, jog norint adekvačiai suprasti praeitį, reikia atsargiai naudoti šiuolaikines teorines priemones, nes jos gali būti nebendramatiškos praeities koncepcijoms: „Viduramžių estetikos, kaip ir praeities kultūros apskritai, savitumo neįmanoma teisingai suvokti vertinant nūdienos požiūriu. Šios epochos dvasines vertybes galima pažinti tik žvelgiant į viduramžius tuo metu susiformavusių fundamentalių pasaulėžiūrinių nuostatų, kategorijų, idėjų bei idealų atžvilgiu. Mūsų požiūrį į viduramžių estetiką iškreipia šiuolaikinės estetikos daugialypumas, neapibrėžtumas ir fragmentiškumas“ (Andrijauskas 1995: 338). Tyrėjas nelinkęs praeities idėjų *vertinti* šiuolaikinių jų sampratų požiūriu, t. y. dabartines teorines idėjas padaryti atskaitos tašku bandant suprasti istorijoje pasklidusias idėjas – šiuolaikinių idėjų pirmtakes. Tai atitinka formistinio aiškinimo strategiją – siekį nagrinėti individualų objektą, nesileisti į plačius istorinius, probleminius apibendrinimus, „neuždengti“ tiriamojo objekto specifinių savybių jam svetimais teoriniais elementais.

Be to, itin platus šiuolaikinių koncepcijų (šiuo atveju – estetikos ir meno filosofijos srityse) ir jų kuriamų idėjų pliuralizmas neleidžia aptikti probleminio branduolio, kuris sudarytų ir praeities, ir šiuolaikinės idėjos konceptualų pagrindą, būtų jų teorinio bendramatiškumo pagrindas, leidžiantis sukurti terminiją, tinkančią palyginti istoriškai nutolusias idėjas. Tai nereiškia, kad atmetamas idėjų tęstinumo principas: neteigiama, kad istorijoje

pasklidusios ir šiuolaikinės idėjos yra ne *tos pačios idėjos* (pvz., grožio idėjos) apraiškos. Tiesiog nė viena iš tų apraiškų negali būti pasirinkta kaip esminė, pagrindinė, paradigminė, apimanti visas kitas ir traktuojama kaip vertinimo atskaitos taškas. Idėjų istorijoje atmetamas racionaliosios rekonstrukcijos metodologinis veiksmas (apie jį plačiau žr.: Kabelka 2006), nesiekiami vienu idėjų „išversti“ į kitas. Taigi istorinio tęstinumo principas A. Andrijausko tyrimuose neimplikuoja jokio (nei progresyvaus, nei regresyvaus) istorinės raidos vaizdinio: skirtingų istorinių laikotarpių idėjos nėra teoriškai pranašesnės ar prastesnės viena už kitą, kiekviena iš jų yra savita, išreiškianti jų kūrėjų problemines intencijas, ir kartu turi tyrėjo minėtąjį „žmogiškojo universalumo“ aspektą, kuris yra anapus istorinės kaitos ir atskirų teorinių nuostatų.

STATINĖ IDĖJŲ ISTORIJA

Jei A. Andrijausko veikaluose nagrinėjama idėjų istorijos *raida*, dinaminis aspektas, tai G. Mažeikio darbus galima priskirti *statinei* idėjų istorijai, kurioje daugiausia dėmesio skiriama idėjų išsidėstymui sinchroniniame istorijos segmente, eliminuojamas istorinės kaitos momentas. Šis tyrėjas deklaruoja, kad į savo nagrinėjamus mąstytojus (Renesanso simbolinio mąstymo kūrėjus) jis siekiąs žvelgti ne kaip į tyrimo (suprask – mokslinio, metodologiškai struktūruoto tyrimo) objektą, bet kaip į laisvą herojų arba net totalų, transcendentinį *kitą*: šis *kitas* nėra sukonstruotas metodologijų, jis atsiranda bendraujant su šaltiniu ir idėjų istorijoje pasklidusiomis jo prasmėmis (Mažeikis 1998: 6–7). Taikomas praeities įprasminimo būdas pavadinamas tarpdalykine idėjų istorija (Mažeikis 1998: 9), o jos konceptualią struktūrą nusako toks teiginys: „Renesanso simbolinio mąstymo rekonstrukcijos užduotis iškyla ne kaip kažkokių simbolių aprašymas ir jų pozityvi, objektyvi kritika, bet kaip „kito“ kritinis regėjimas“ (Mažeikis 1998: 10). Šiuose tyrimuose vyrauja plačios kultūrologinės medžiagos aprašymai ir laisva interpretacija: tyrimo objektas – simbolinio mąstymo kuriamos idėjos – aprašomos jų funkcionavimo kontekste, konkrečioje kultūrinėje aplinkoje.

Idėja, kaip aiškinimo objektas, tyrimo eigoje pamažu peržengia filosofijos istorijos ribas ir pereina į idėjų istorijos plačiąją prasmę sritį, apimančią idėjas, kaip įvairius kultūros fenomenus: dėl šios priežasties G. Mažeikio tyrimai balansuoja tarp filosofijos idėjų ir idėjų apskritai istorijos žanro. Kitaip nei A. Andrijausko idėjų istorijos variante, kuriame idėja yra grynai filosofinio pobūdžio ir sąvokai artimas aiškinimo objektas, šiame idėjų istorijos pavyzdyje idėja praranda apibrėžtą tapatybę – ja gali tapti įvairiausios Renesanso kultūros apraiškos. Deklaruotas tarpdalykiškumas tampa konceptualių požiūriu, eklektišku įvairiausių metodologinių (taip pat ir antimetodinių) teorijų (pvz., Bachtino „dialoginio estetinio“ požiūrio, H.-G. Gadamerio hermeneutikos, postmodernistų radikalios kontekstualizmo ir pan.) fragmentų junginiu. Šiuo atveju neįmanoma fiksuoti konkrečių koncepcijų recepcijos: G. Mažeikio deklaruotasis „kritinis regėjimas“ yra anapus metodologijos taisyklių, sąmoningai antimetodiškas.

Šio tyrėjo kuriama idėjų istorija istorinio lauko struktūravimo požiūriu yra būdingas formistinio aiškinimo pavyzdys: tyrimo objekto įvardijimas „totaliu transcendentiniu *kitu*“ išreiškia šios aiškinimo strategijos naudojamas skaidomąsias operacijas. „Totalaus kitoniškumo“ pabrėžimas reiškia ir kraštutinę aiškinamojo objekto individualizaciją, jo savitumo, savarankiškumo pabrėžimą. Istorinis kontekstas tokiaime aiškinime funkcionuoja kaip šalutinis fonas, o santykiai tarp skirtingų idėjų traktuojami ne kaip bendros visumos atskirų dalių (kaip kontekstualistinėje aiškinimo strategijoje), bet kaip atskirų, savarankiškų teorinių esinių santykiai. Šis aiškinimo objektų ryšių nustatymas yra esminis formistinio ir

kontekstualistinio aiškinimo skirtumas. Tokioje idėjų istorijoje sunkiai įmanomi kažkokie apibendrinimai, aiškinimo objektų susiejimas į rišlią visumą, jų pagrindų paieškos, istorinės raidos vaizdinio konstravimas. „Totalaus kitoniškumo“ pripažinimas reiškia ir bet kokių šiuolaikinių teorinių pozicijų, aktualistinių implikacijų (tyrėjo kaip pagrindinės aiškinančios figūros) atsisakymą.

IŠVADOS

Formistinių aiškinimą sudarančioms metodologijoms bendra tai, kad jos tyrimo objektą išskiria iš istorinio lauko, pabrėžia jo individualias savybes, ieško sinchroniškai arba diachroniškai išdėstytu, vienas nuo kito bei nuo konteksto nepriklausomų objektų tarpusavio ryšių arba atlieka objekto imanentinę analizę. Formistiniam aiškinimui priskirtinos idėjų istorijos objektas yra idėjos-vienetai: jais gali būti explicitinės arba implicitinės mąstymo prielaidos, filosofijos sąvokos, teorijos, kategorijos, kompleksiniai teoriniai dariniai ir pan. Pasirinktą visumą (tam tikrą istorinį lauką, filosofinę sistemą) idėjų istorikas suskaido į atskirus elementus arba, išskyręs iš jos tam tikrų elementų grupę, nagrinėja jų savitumą.

Lietuvos filosofijos istoriografijoje esama bent dviejų idėjų istorijos pavidalų: dinaminės (A. Andrijauskas) ir statinės (G. Mažeikis). A. Andrijauskas pateikia kiekvienos epochos, kultūrinės tradicijos svarbiausių atitinkamos srities mąstytojų kūrybos visumą, vėliau iš jos išskiria rūpimas idėjas bei atskleidžia jų funkcionavimą minėtos visumos kontekste. Nagrinėjamoji idėja traktuojama kaip apibrėžtos, savitai sukonstruotos sistemos elementas ir kartu – kaip plačioje istorinėje ir kultūrinėje erdvėje išsibarsčiusios, bet teorinės tapatybės nepradusios idėjos atskira išraiška. Istorinio tęstinumo principas neimplikuoja nei progresyvaus, nei regresyvaus istorinės raidos vaizdinio: skirtingų istorinių laikotarpių idėjos nėra teoriškai pranašesnės ar prastesnės viena už kitą, kiekviena iš jų yra savita, išreiškianti jų kūrėjų problemines intencijas ir kartu turi žmogiškojo universalumo aspektą. G. Mažeikis pabrėžia aiškinamojo objekto „totalų kitoniškumą“: tai reiškia ir bet kokių šiuolaikinių teorinių pozicijų, aktualistinių implikacijų (tyrėjo kaip pagrindinės aiškinančios figūros) atsisakymą. Daugiausia dėmesio skiriama idėjų išsidėstymui sinchroniniame istorijos segmente, eliminuojamas istorinės kaitos momentas.

Gauta 2012 02 21

Priimta 2012 02 27

Literatūra

1. Andrijauskas, A. 1990. *Meno filosofija: XVIII–XX a. koncepcijų analizė*. Vilnius: Mintis.
2. Andrijauskas, A. 1995. *Grožis ir menas: Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
3. Gadamer, H.-G. 1999. „Sąvokų istorija kaip filosofija“, in H.-G. Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*, vertė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 109–121.
4. Kabelka, G. 2006. „Racionalioji rekonstrukcija ir filosofijos istoriografija“, *Logos* 48: 196–206.
5. Kabelka, G. 2009. „Problemų istorijos metodologija Lietuvoje“, *Logos* 58: 86–93.
6. Kabelka, G. 2010. „Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai“ (pabaiga), *Logos* 62: 15–23.
7. Lovejoy, A. O. 1953. *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Cambridge: Harvard University Press.
8. Mandelbaum, M. 1965. “The history of ideas, intellectual history, and the history of philosophy”, *History and Theory*, vol. 5, beiheft 5: *The Historiography of the History of Philosophy*, 33–66.
9. Mažeikis, G. 1998. *Renescanso simbolinis mąstymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Skinner, Q. 1969. “Meaning and understanding in the history of ideas”, *History and Theory* 8(1): 3–53.
11. White, H. 2003. *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, vertė H. Beresnevičiūtė-Nosálová, G. Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos.

GINTARAS KABELKA

The history of philosophical ideas in Lithuania

Summary

In this paper, the static and dynamic aspects of the history of ideas are analyzed, relying on the works of Gintautas Mažeikis and Antanas Andrijauskas. The methodology of the research applied by Andrijauskas corresponds to the standard conceptual principles of the history of ideas. Studying the most significant writings of the most famous thinkers, he comes to the interpretation of cultural tradition as a whole. Then he singles out the ideas he wants to inquire and explicates their functioning in the context of that whole. In the history of ideas, different subjects can be regarded as “ideas”. Andrijauskas understands “idea” as the equivalent of “notion”. The works of Mažeikis can be attributed to the *static* history of ideas. He prescind from historical changes and focuses on the distribution of ideas in the synchronic segment of history. From the point of view of historical field structuring, this kind of research is a typical example of formistic interpretation: the denomination of the subject of inquiry as “totally transcendent *other*” expresses the decomposing operations of formism.

Key words: formistic interpretation, history of ideas, Lithuanian historiography of philosophy, static and dynamic aspect